

۱۴۳۰۸۵۵

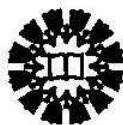
باستان‌شناسی آسیای مرکزی

(جلد اول)

دکتر سید منصور سید سجادی

تهران

۱۳۹۵

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)

مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

سرشناسه: سید سجادی، سید منصور، ۱۳۲۷-
عنوان و نام پدیدآور: باستان‌شناسی آسیای مرکزی / سید منصور سید سجادی.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری: ۲ ج.: مصور (بخشی رنگی)، جدول.
فروست: «سمت»: ۱۹۶۷. باستان‌شناسی، ۷۲.
شابک: ۱- ۰۲۶۵-۰۲-۹۷۸-۶۰۰-۱۷۵۰۰۰ ریال (ج. ۱)
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Seyed Mansur Seyed Sajjadi. Archaeology of Central Asia (Vol. I).
یادداشت ج. ۱: مجده، ۴۰۲ ص.
یادداشت: ک. بنامه.
موضوع: آسیای مرکزی — باستان‌شناسی
موضوع: آسیای مرکزی — آثار تاریخی
موضوع: آسیا — مرکز — تمدن
شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ ب ۲ ۹ / DK ۳۲۸
رده‌بندی دیویی: ۹۳۹/۶
شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۷۰۶۸۷

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی

باستان‌شناسی آسیای مرکزی (جلد اول)

دکتر سید منصور سید سجادی

ویراستار: عادلہ مشایخی

چاپ اول: بهار ۱۳۹۵

تعداد: ۵۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: سمت

چاپ: یاران (قم)، صحافی: زرین (قم)

قیمت: ۱۷۵۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

نشانی ساختمان مرکزی: تهران، بزرگراه جلال آل احمد، غرب پل یادگار امام (ره)،

روبه‌روی پمپ گاز، کد پستی ۱۴۶۳۶، تلفن ۴۴۲۴۶۲۵۰-۲

www.samt.ac.ir

info@samt.ac.ir

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

سخن «سمت»

یکی از هدفهای مهم انقلاب فرهنگی، ایجاد دگرگونی اساسی در دروس علوم انسانی دانشگاهها بوده است و این امر، مستلزم بازنگری منابع درسی موجود و تدوین منابع مبنایی و علمی معتبر و مستند با در نظر گرفتن دیدگاه اسلامی در مبنایی و مسائل این علوم است.

ستاد انقلاب فرهنگی در این زمینه گامهایی برداشته بود، اما اهمیت موضوع اقتضا می کرد که سازشاتی، خصوصاً این کار تأسیس شود و شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۶۱/۱۲/۷ تأسیس «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها» را، که به اختصار «سمت» نامیده می شود تصویب کرد.

بنابراین، هدف سازمان این است که با استمداد از عنایت خداوند و همت و همکاری دانشمندان و استادان متعهد در مورد، مطالعات و تحقیقات لازم بپردازد و در رشته های مختلف علوم انسانی به تألیف و ترجمه کتب درسی اصلی، فرعی و جنبی اقدام کند.

دشواری چنین کاری بر دانشمندان و صاحب نظران پوشیده نیست و به همین جهت مرحله کمال مطلوب آن باید به تدریج و پس از انتقادهای و یادآوریهایی پیاپی ارباب نظر به دست آید. انتظار دارد که این بزرگواران از این همکاری و راهنمایی دریغ نورزند و با پیشنهادهای اصلاحی خود، این سازمان را در اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

کتاب حاضر برای دانشجویان رشته باستان شناسی به عنوان کتاب مبنایی قابل استفاده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی سایر علاقه مندان نیز از آن بهره مند شوند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۴	درآمد
۲۰	فصل اول: آسیای مرکزی - حدود، نفوذ و جغرافیای تاریخی آن
۲۰	۱-۱ تعریف آسیای مرکزی
۲۲	۱-۲ تعاریف و حدود
۳۱	۱-۳ کشورهای امروزی
۳۱	۱-۳-۱ قزاقستان
۳۳	۱-۳-۲ ازبکستان
۳۴	۱-۳-۳ تاجیکستان
۳۴	۱-۳-۴ قرقیزستان
۳۵	۱-۳-۵ ترکمنستان
	فصل دوم: خصوصیات طبیعی و اکولوژیک (شامل ریخت‌شناسی، ارتفاعات، دریاچه‌ها، رودها، پوشش گیاهی و پوشش جانوری)
۳۶	۲-۱ جغرافیای طبیعی آسیای مرکزی
۳۶	۲-۲ ارتفاعات
۳۸	۲-۳ آبها
۴۳	۲-۴ مناطق تاریخی و باستان‌شناختی ترکستان غربی
۵۴	فصل سوم: تاریخچه بررسیها و پژوهشهای باستان‌شناسی در غرب آسیای مرکزی
۵۴	۳-۱ مقدمه
۵۶	۳-۲ بررسیها و کاوشهای باستان‌شناسی در ترکمنستان
۷۱	۳-۳ بلخ‌یانه
۷۲	۳-۴ سغدیان

۷۳	۳-۵ ازبکستان
۷۶	۳-۶ تاجیکستان
۷۹	فصل چهارم: تطورات فرهنگی و گاهنگاری آسیای مرکزی
۷۹	۴-۱ تطورات گاهنگارانه
۹۰	۴-۲ سقوط مراکز تمدنی در شرق ایران و آسیای مرکزی
۹۱	۴-۳ فرهنگ آرکانیک دهستان
۹۳	۴-۴ زاده شدن مجدد شهرها
۹۴	۴-۵ فرهنگ پشته
۹۷	۴-۶ فرهنگی خوارزمی
۹۸	۴-۷ گاهنگاری
۹۸	۴-۷-۱ گاهنگار دوره سنگی (جیتون، ۶۲۰۰ تا ۴۵۰۰ پ.م)
۹۹	۴-۷-۲ دوره گذر از سنگ عصر مس و سنگ (آنو I، ۴۵۰۰ تا ۴۰۰۰ پ.م)
۱۰۱	۴-۷-۳ دوره مس و نوسنگی (مارگال، ۵۰۰۰-۴۰۰۰ پ.م)
۱۰۱	۴-۷-۴ دوره مس و سنگ برنجی (نار I، ۳۵۰۰-۳۰۰۰ پ.م)
۱۰۳	۴-۷-۵ دوره مس و سنگ جدید (نماز III، ۳۵۰۰-۳۰۰۰ پ.م)
۱۰۳	۴-۷-۶ عصر مفرغ قدیم (نماز گا IV، ۳۰۰۰-۲۰۰۰ پ.م)
۱۰۵	۴-۷-۷ عصر مفرغ میانی (نماز گا V، ۲۳۰۰-۱۰۰۰ پ.م)
۱۰۶	۴-۷-۸ عصر مفرغ جدید (نماز گا VI، ۱۸۰۰ تا ۱۵۰۰/۱۴۰۰ پ.م)
۱۰۶	۴-۷-۹ عصر آهن (باز I تا III، ۱۴۰۰-۳۲۹ پ.م)
۱۰۶	۴-۸ گاهنگاری بلخیان
۱۰۷	۴-۸-۱ دوره ساپالی
۱۰۷	۴-۸-۲ دوره جارجوتان
۱۰۸	۴-۸-۳ دوره کوزالی
۱۰۹	۴-۸-۴ دوره ملاعلی
۱۱۰	۴-۸-۵ دوره کوچوک ۳
۱۱۲	فصل پنجم: دوره‌های پارینه‌سنگی و میانه‌سنگی
۱۱۲	۵-۱ توزیع محوطه‌ها
۱۱۴	۵-۱-۱ شبه جزیره کراسنودسک
۱۱۵	۵-۱-۲ محوطه یانگداجا
۱۱۵	۵-۱-۳ منطقه فرااوزبوی
۱۱۷	۵-۱-۴ فلات اوستورت

۱۱۸	۵-۱-۵ شبه جزیره منقشلاق
۱۲۲	۵-۲ پارینه سنگی زیرین
۱۲۷	۵-۳ پارینه سنگی میانی
۱۳۳	۵-۴ دوره پارینه سنگی زیرین
۱۳۵	۵-۵ دوره فراپارینه سنگی و میان سنگی
۱۴۴	فصل ششم: نوسنگی
۱۴۴	۶-۱ مقدمه
۱۴۵	۶-۲ محوطه‌های دوران نوسنگی
۱۵۲	۶-۳ جیتو
۱۵۹	۶-۴ توزیع محوطه‌های دوران نوسنگی
۱۸۱	۶-۵ فرهنگ کلته‌مینا، آنو I، نمازگا II-I
۱۹۱	۶-۶ دوره آنو IA
۱۹۹	فصل هفتم: دوران انئولیتیک
۱۹۹	۷-۱ کلیات
۲۰۸	۷-۲ انئولیتیک قدیم: فرهنگ نمازگا I
۲۱۴	۷-۲-۱ توزیع محوطه‌های دوره انئولیتیک قدیم (نمازگا I)
۲۱۵	۷-۲-۲ محوطه‌های دوره انئولیتیک قدیم
۲۱۸	۷-۳ دوره انئولیتیک میانی: (نمازگا II)
۲۳۰	۷-۳-۱ واحه گئوکسیور
۲۳۳	۷-۳-۲ آثار دوره نمازگا II
۲۴۳	۷-۳-۳ نیایشگاههای ایلگینلی
۲۵۷	۷-۴ دوره انئولیتیک اخیر یا جدید (کالکولیتیک جدید یا اواخر دوره مس)
۲۵۷	۷-۴-۱ مقدمه و توزیع محوطه‌ها
۲۵۹	۷-۴-۲ واحه گئوکسیور در دوره انئولیتیک جدید
۲۶۶	۷-۴-۳ آلتین دپه در دوره انئولیتیک جدید
۲۸۰	۷-۴-۴ قره دپه
۲۹۳	۷-۵ گورستانهای دوران انئولیتیک
۲۹۳	۷-۵-۱ مقدمه و معرفی گورستان پرخای
۳۱۵	فصل هشتم: دوران مفرغ
۳۱۵	۸-۱ مقدمه

۳۱۸	۸-۲ دوران مفرغ در ترکمنستان
۳۳۲	۸-۲-۱ توزیع محوطه‌های مفرغ قدیم در ترکمنستان
۳۴۵	۸-۲-۲ دوران مفرغ میانی
۳۵۲	۸-۲-۳ دوران مفرغ جدید
۳۶۱	۸-۳ دوران مفرغ در تاجیکستان
۳۶۱	۸-۳-۱ توزیع محوطه‌های دوران مفرغ در تاجیکستان
۳۸۹	۸-۴ ازبکستان
۳۸۹	۸-۴-۱ زمان بابا
۳۹۱	۸-۴-۲ سنگ آندرونو و زمان بابا در قزل‌قوم
۳۹۶	۸-۴-۳ دشت فرغانه

مقدمه

سرزمینی که امروزه آسیای مرکزی یا آسیای میانه خوانده می‌شود، در زمانهای قدیم بیشتر با نام خراسان بزرگ و ماه‌راء النهر شناخته می‌شد. در حقیقت، مرزها و حدود این منطقه در طول تاریخ دستخوش دگرگونیهای فراوان بوده و در هر زمان، با توجه به وضعیت تاریخی، اجتماعی و سیاسی تعاریف گوناگون داشته است. حتی امروزه نیز محدوده‌های فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی آن کاملاً مشخص نیست. تنها می‌توان از این منطقه به عنوان یک منطقه تاریخی و بر مقتضای زمان تعریف شده است، که آن نیز به هیچ‌عنوان با اوضاع تاریخی منطقه مطابقت ندارد. برای مثال، اشاره می‌شود که مناطق و شهرهای ساسانی و اسلامی و مانند آن - که بسیارند - در کشورهای جدیدی قرار گرفته‌اند که سنخیتی از نظر فرهنگی و نژادی با آنها ندارند؛ اما در عین حال، استقلال این کشورها را باید محترم شمرد. از این رو، در کتاب حاضر نیز با توجه به آنچه در تعاریف بین‌المللی آمده است، ما آنها را نیز با نامهای پذیرفته‌شده، «مروزی» یا «کرده» و پژوهشهای خود را نیز بر همین اساس بنیان گذاشته‌ایم - گرچه بنابر شواهد تاریخی و جغرافیای تاریخی با برخی از این تعاریف موافقت نداریم.

تا جایی که نویسنده اطلاع دارد، منابع مربوط به باستان‌شناسی آسیای مرکزی به زبان فارسی انگشت‌شمارند و از این رو تألیف کتابی که کلیات مربوط به تاریخ فعالیتهای باستان‌شناسی این منطقه را دربرگیرد، لازم به نظر می‌رسد. آسیای مرکزی منطقه بسیار گسترده‌ای است که امروزه کشورهای گوناگونی را دربر می‌گیرد. باستان‌شناسان شوروی سابق طی صد سال اخیر فعالیتها و مطالعات باستان‌شناسی گسترده‌ای را در این سرزمینها انجام داده‌اند و امروزه پس از فروپاشی حکومت جمهوری شوروی سوسیالیستی بیش از ۹۰ درصد ارجاعات باستان‌شناسان غربی و کتاب حاضر به کارهای باستان‌شناسان شوروی است. خوانندگان گرامی توجه دارند آنچه با اصطلاح «باستان‌شناسان شوروی» معرفی می‌شود، بیشتر، باستان‌شناسان روس را دربر می‌گیرد، گرچه باستان‌شناسان جمهوریهای سابق جمهوری شوروی سوسیالیستی: روس، ترکمن، ازبک و

تاجیک - که افتخار آشنایی و همکاری با برخی از آنان را داشته‌ام - نیز انکارناپذیر است. البته تأثیر باستان‌شناسان روس در شکل‌گیری این علم در آسیای مرکزی قابل چشم‌پوشی نیست؛ کما آنکه درباره ایران نیز این امر صادق است؛ با این تفاوت که نفوذ باستان‌شناسان غربی در ایران در راستای تفکرات و تعییرات گاه امپریالیستی بوده، اما از جانب شوروی این تأثیر با تأکید بر تفکرات کمونیستی و سوسیالیستی رخ داده است، چنان که کوشیده‌اند هر نکته و مسئله‌ای را با تفکرات سوسیالیستی تعمیم دهند. برای مثال، تعییرات و توضیحات خانم پوگاچنکو حتی به تعاییر سوسیالیستی نیز محدود نبوده و با وجود دانش والا و آشنایی کامل با مسائل تاریخی و باستانی، این مسائل را بعضاً با تفکرات استالینیستی توجیه کرد. استالین از جمله اینکه هرگونه فعالیت هنری و ساختاری را با دوره‌های برده‌داری و نظامهای برده‌داری مرتبط دانسته، این در حالی است که بدون هیچ تعصب شوونیستی، اثری از این تفکرات در تاریخ فلات ایران دیده نمی‌شود و ایشان مانند بسیاری دیگر از مورخان و باستان‌شناسان شوروی و برخی همکاران ایرانی همان در تفسیرهای مربوط به تعاریف فتودال، فتودالیسم، برده‌داری و این قبیل اصطلاحات، با الهام از تفسیرهای اشتالین ویتفوگل^۱ درباره استبداد شرقی، دچار اشتباه فاحشی شده‌اند. ایشان از روی ناچاری از یک سو تفسیر و تعییرهای قدیمی، از کار افتاده و نامعتبر افسانه‌ای در خصوص «استبداد شرقی» را به تاریخ باستانی این سرزمینها تعمیم داده و از دیگر سو، انواع استبدادهای غربی رایج در خود روسیه، آمریکا و اروپا را نادیده انگاشته‌اند. این در حالی است که «رعیتهای» کشورهای به اصطلاح مستبد شرقی - حداقل در انتخاب محل گذران «بردگی»^۲ شان آزاد بودند و مانند رعایای اروپایی مقید به کار و زندگی در سرزمین «اربابی» نبودند. اشاره به این نکته از آنرو لازم دیده شد که ممکن است خوانندگان با برخی تفاسیر و تعاییر در برخی از بخشهای کتاب روبه‌رو شوند که چندان با آنها موافق نباشند. طبعاً اشاره به این نکته نیز لازم است که کار باستان‌شناسان شوروی در صد سال اخیر در منطقه مورد بحث ما در این کتاب، بسیار درخشان بوده و نتایج بسیار قابل قبولی از فعالیتهای آنان منتشر شده است.

نویسنده مایل است از کلیه دست‌اندرکاران سازمان «سمت»، سرکار خانم عادلہ مشایخی جهت ویرایش و روان‌سازی متن کتاب، طراحان و هنرمندان محترم، به‌ویژه جناب آقای دکتر سعیدی، معاون اجرایی، و آقای رهبر برای نشر کتاب حاضر سپاسگزاری نماید. سرکار خانم زهرا سپیانی تصحیح رایانه‌ای بیش از ۹۰ درصد طرحها، نقشه‌ها و تصاویر کتاب و کیان آندره آسید سجادی ۱۰ درصد باقی‌مانده را انجام داده‌اند. سرکار خانم لیووف کیرچو^۲، رئیس هیئت

1. Wittfogel, 1955.

2. Ljubov' B. Kircho

کاوشهای آلتین تپه، برخی منابع و تصاویر مورد نیاز را در اختیار نویسنده گذاشته‌اند. آقای دکتر روح‌الله شیرازی، عضو هیئت علمی دانشگاه سیستان و بلوچستان، حدود سی صفحه از یادداشت‌هایشان را در اختیار نویسنده گذاشتند که از برخی از آنها در دو فصل اول کتاب استفاده شده است. بالاخره همکار ارجمند آقای رجبعلی لباف خانیکی نیز یک قطعه عکس از تنها مجسمه ترکیبی پیدا شده نوعی باکتریانی در نیشابور را در اختیار نویسنده گذاشتند. نویسنده از افراد نامبرده برای همکاری و یاری‌شان سپاسگزاری می‌کند، بدون آنکه مانند همیشه نقش سرکار بانو دکتر آنجلای دی‌جیووانی را که علاوه بر ترجمه متون فرانسه مورد ارجاع، با شکیبایی و بردباری تمام نویسنده را در تالیف کتاب حاضر یاری کرده است، فراموش کند.

در کتاب حاضر در باب اصطلاح «باستان‌شناسان شوروی» ارجاع داده شده، خواننده گرامی خود واژه «سار» را نیز اضافه کند.

سید منصور سید سجادی

کیف، دی ۱۳۹۳